

שש הערות שוליים לפרשת "ויחי"

"וַיְחִי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם שְׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה וַיְהִי יָמֵי יַעֲקֹב שְׁנַיִם חֲמִיּוֹן שְׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמָאתַיִם שָׁנָה" (בראשית מז, כח).

אין ספק שמבין סיפורי האבות (וסיפורי בראשית בכלל) זוכה יעקב לפרק הנכבד, הארוך והמפורט ביותר.

על חלקם הראשון של סיפורי יעקב כבר אמרנו משהו בעבר, והגדרנו אותו כמסע בשביל ההתבגרות של אבינו יעקב. החלק השני מתחיל עם שובה של משפחת יעקב לא"י, ועוסק ברובו במערכת היחסים המורכבת של משפחת אבינו, ובעיקר בשני גיבוריה יעקב ויוסף.

פרק ל"ח מכניס לסיפורנו את העז של יחסי יהודה עם כלתו, אם תאומיו - תמר, וצריך לנסות להבין למה הוא שורבב לשם.

1. מכת בכורים

באופן עקבי ובלתי ברור, טורחת תורתנו לשבש את סדר בכורתיהם של גיבוריה. לא רק שהסדר משתבש, אלא שאֵל הנהנים משינוי הסדר, הופכים בדרך כלל להיות בעלי התפקיד המשמעותי יותר בסיפורינו. צריך להודות על האמת ולומר שהראשון ששיבש את הסדר היה אבינו שבשמים בכבודו ובעצמו, כאשר העדיף את מנחתו של הבל על פני זאת של אחיו הבכור קין. אחריו מעדיף אברהם את יצחק על פני ישמעאל, יצחק (באופן לא מודע כל כך) מעדיף את יעקב על עשיו, יעקב מעדיף את נכדו אפרים על פני אחיו הבכור מנשה, ובסיפור העז יפרוץ פרץ לפני זרח, שהיה אמור להיוולד לפני להוריהם יהודה ותמר.

אנסה לומר שכל חלק ב' של סיפורי יעקב מיועד, בסופו של דבר, להכיר גם בבכורתו של יוסף על פני אחיו הגדולים (מענין ההבדל בהעדפת בן מאותה האם להעדפת בנים מאמהות שונות, אך לא בכך עסקינן).

2. גלגולו של מעיל

גלגולו של יוסף במערכת חייו הפתלתלה, מלווים בפרטי לבוש: הוא נולד בכור לאמו רחל, אהובו של יעקב המלבישו בכתונת הפסים. מכירתו לישמעאלים (נחמד לחבר את הישמעאלים הללו לסיפור הבכורה של יצחק שהזכרנו לעיל) וירידתו לעבדות מצרים, מסתמלת בכותנת הפסים רווית הדם שמביאים אחיו ליעקב. הבגד אותו קורעת ממנו אשת פוטיפר משמש הוכחה לשליחתו לבור הכלא, ובגדי הפאר שמלבישו פרעה בעלותו לגדולה, הם בגדי המלך החדשים. רוצה לומר – אתה יכול ללמוד על מעמדו של אדם על פי בגדיו, אך אלו הם סממנים חיצוניים בלבד. היוסף הוא אותו יוסף, ופנימיותו אינה משתנה עם בגדיו המתחלפים.

3. יעקב ויוסף – חלום ומראה

נראה לי, שלא במקרה יש לסיפורי יעקב ויוסף סממנים משותפים רבים: יעקב איש תם ויושב אוהלים כשעֵשָׂו עם העדרים – יוסף יושב אהלים ולא יוצא עם אחיו למרעה. יעקב הבן המועדף על אמו – יוסף הבן המועדף של אביו. יעקב רב עם אחיו – יוסף רב עם אחיו. יעקב יורד לגלות ארוכה בחרן – יוסף מורד לגלות ארוכה במצרים. יעקב בונה לו משפחה וצובר רכוש רב בארץ גלותו – יוסף כמותו. יעקב איש החלומות של המלאכים בסולם ושל האיש המתמודד אתו בלילה – יוסף איש החלומות הקלאסי.

יעקב הזוכה לברכת אביו ודוחה את בכורת עשו – בניו של יוסף הזוכים לברכת סבם על פני כל נכד

אחר.

יעקב מתנחם בבנימין כתחליף בן ליוסף – יוסף המתנחם באהבת פרעה כתחליף לאהבת אב. יעקב לא יודע להאמין שבנו יוסף בחיים – יוסף השואל האם אבי עוד חי. אצל יעקב אלה שבע שנים ועוד שבע שנים – אצל יוסף אלה שבע שנים ושבע שנים בלבוש חיטה ופרות.

למה זה כך איני יודע, אך נראה לי שאם מישהו רוצה לצייר את יוסף כבחיר הבנים, הוא יבחר בדמיון הרב שיש בין הבן לאב כאחת הדרכים הבטוחות להוכיח זאת.

4. הבן יקיר לי אפרים

בסופו של דבר אין בסיפורנו אמירה חד משמעית על מתן הבכורה ליוסף. האמירה החד משמעית מדלגת דור בהפיכתו של אפרים, בן יוסף, לבכור הנכדים.

מתן הבכורה לאפרים מתבצע בכמה שלבים :

א. יעקב אומר ליוסף: "וַעֲתָה שְׁנֵי בָנֶיךָ הַנּוֹלָדִים לָךְ... לִי הֵם אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרָאוּכָן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי" (בראשית מח, 5). ואנחנו זוכרים שראובן ושמעון הם בכוריו של יעקב.

ב. הוא מברכם: "וַיְבָרְכֵם בַּיּוֹם הַהוּא לְאִמּוֹר בְּךָ יִבְרַךְ יִשְׂרָאֵל לְאִמּוֹר יִשְׁמַךְ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכְמְנַשֶּׁה... (שם, 20).

ג. הוא חוזר על מתכונת המפתח להצלחה כאשר הוא מעביר (בניגוד לרצונו של יוסף) את הבכורה לאפרים על פני אחיו הבכור מנשה.

יעקב מת במצרים וחוזר לקבורה מפוארת במערת המכפלה. סיפור חייו נשלם לאחר שהובטחה העברת הבכורה ליוסף ואפרים. במשך הסיפור הולך תפקידם של שאר האחים ומצטמצם, הם הופכים להיות דמויות משנה בדרמה הגדולה שבין יעקב ליוסף. תפקידם הופך להיות תפקיד של מתווכים, העולים ויורדים בין הגיבורים הגדולים שדוחקים אותם הצידה ומבטיחים את המשכה של השושלת ומעמדם הבחיר של בני יוסף.

5. אז מה עם העז?

למישהו היה מאד חשוב להכניס את סיפור יהודה ותמר אל תוך סיפור יעקב ויוסף. יש קצת דמיון גם בין סיפור יהודה ותמר לסיפורי האבות. שוב זהו האב השומר על בנו גם במחיר של עוול למישהו אחר, שוב זוהי האשה שאינה מתכונת להשאיר לגברים את קביעת גורל הדורות והבכורה.

אפשר גם למצוא כאן משפטים דרמטיים הדומים לאלה של יעקב, כמו למשל: "הֲפֹר נָא הַכֶּתֶנֶת בְּנֶךָ הוּא אִם לֹא" (לו, 22) ששואלים אחי יוסף את יעקב ומראים לו את הפסים המדממים של יוסף, לעומת "הֲפֹר נָא לְמִי הַחֲתָמֹת וְהַפְתִּילִים וְהַמָּטָה הָאֵלֶּה" (לח, 26) ששואלת תמר את יהודה העומד להוציאה להורג.

אך ללא ספק הקטע החשוב ביותר אצל תמר, הוא החלפת הבכורה של התאומים (פרק ל"ח 27-30). ברגע שפרץ, בנה של תמר, מצליח להיכנס למקום שבו עומדים רק צדיקים גמורים (הבכורים מבחירה ולא מזכות הטבע), מרגע זה הוא יכול גם להיכנס למרוץ על הבכורה בעם ישראל. ומאבקי הבכורה שבין בניו של אפרים (ישראל) לבניו של יהודה (יהודה) רק מתחילים.

6.

ואנחנו זכינו שמישיח צדקנו (בן דוד) לא יבוא מצאצאיה היפים של איזו נסיכה מצרית, אלא סתם מבעילת זנות.

מה שמלמדנו שיש עוד הרבה דברים לשפר בעולם הזה, לא כל הדברים החשובים מסתדרים מעצמם ואפילו לא בעזרת שמים.